

GUMON TUSHUNCHASI VA MOHIYATI.

*DTPI o'zbek tili va adabiyoti
kafedrası katta o'qituvchisi*

Akbarali Boymirzayev Mingboyevich

*DTPI "Filologiya va tillarni o'qitish: O'zbek tili
yo'nalishi 4-kurs 403- guruh talabasi*

Shoniyeva Jasmina.

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslikda gumon tushunchasi batafsil yoritilgan va misollar yordamida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Gumon tushunchasi, gumon til birliklari.

CONCEPT AND ESSENCE OF SUSPECT.

*DTPI "Philology and Language Teaching:
Uzbek Language Direction 4rd year
student, group 403, Shoniyeva Jasmina.*

Annotation: This article describes in detail the concept of suspicion in linguistics and analyzes it using examples.

Keywords: The concept of suspicion, suspicious linguistic units.

KIRISH

Gumon tushunchasi va mohiyati (tilshunoslikda ilmiy yondashuv)

Til tizimida modallik kategoriyasi nutqning mazmuniy va pragmatik jihatlarini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu tizim doirasida gumon kategoriyasi alohida o'rin tutadi. Tilshunoslikda gumon — so'zlovchining bayon qilinayotgan axborotga nisbatan to'liq ishonch bildirmasdan, uni ehtimoliy, taxminiy tarzda ifodalashini anglatadi. Mazkur kategoriya nutqda voqea-hodisaning aniq emasligi, dalillarning yetarli emasligi yoki axborotning bilvosita manbaga asoslanganligini ko'rsatadi¹.

Gumon semantik jihatdan Modallikning epistemik turiga mansub bo'lib, unda so'zlovchining bilim darajasi, ishonch darajasi va subyektiv bahosi aks etadi. Epistemik modallik tarkibida gumon axborotning haqiqatga moslik darajasini baholash vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Bunda so'zlovchi obyektiv haqiqatni emas, balki o'zining idroki va mavjud bilimlariga asoslangan taxminiy xulosani ifodalaydi.

¹ Mahmudov N. – Til va nutq. Toshkent: Fan, 2009.

Gumonning mohiyati, avvalo, uning subyektivlik xususiyati bilan belgilanadi. Ya'ni, bir xil ekstralingvistik vaziyat turli so'zlovchilar tomonidan turlicha baholanishi mumkin. Bu esa gumonning individual tafakkur, tajriba va kontekst bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, gumon nutqda noaniqlik kategoriyasining ifodachisi sifatida ham xizmat qiladi. Noaniqlik esa til birliklarining semantik maydonida muhim o'rin egallab, axborotning to'liqsizligi yoki ehtimollik darajasini ifodalashga xizmat qiladi.

Tilshunoslikda gumonning ifodalanish vositalari leksik va grammatik sathlarda kuzatiladi. Leksik vositalarga "ehtimol", "balki", "shekilli", "chamasi" kabi birliklar kiradi. Grammatik vositalar esa fe'l shakllari va affikslar orqali yuzaga chiqadi: masalan, "-dir" qo'shimchasi (kelgandir, borgandir) yoki "-sa kerak" konstruksiyasi (kelgan bo'lsa kerak). Ushbu vositalar gap mazmuniga ehtimollik semasini qo'shib, uning kommunikativ yo'nalishini o'zgartiradi.

Gumon kategoriyasi pragmatik nuqtai nazardan ham muhim ahamiyatga ega. U nutqda muloyimlik strategiyalarini amalga oshirish, qat'iylikni yumshatish hamda kommunikativ ehtiyotkorlikni ta'minlash vositasi sifatida qo'llanadi. Masalan, qat'iy hukm o'rniga gumon shaklidan foydalanish orqali so'zlovchi o'z fikrini nisbatan ehtiyotkor tarzda ifodalaydi, bu esa muloqot jarayonida ijtimoiy muvozanatni saqlashga xizmat qiladi².

Gumon tilshunoslikda epistemik modallikning muhim ko'rinishi bo'lib, u so'zlovchining bilim darajasi va subyektiv munosabatini aks ettiradi. U nutqda noaniqlikni ifodalash, ehtimollikni ko'rsatish va kommunikativ maqsadlarni amalga oshirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Gumon kategoriyasining kengaytirilgan ilmiy talqini.

Gumon kategoriyasi Tilshunoslikda nafaqat semantik, balki funksional-pragmatik va kognitiv jihatdan ham o'rganiladi. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda gumon nutq faoliyatining muhim komponenti sifatida qaralib, u axborotning manbai va ishonchlilik darajasini belgilashda faol ishtirok etadi.

Avvalo, gumon kategoriyasi diskursiv hodisa sifatida ham talqin qilinadi. Ya'ni u alohida gap doirasida emas, balki kengroq nutq jarayonida, matn va kontekst bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Shu jihatdan gumon birliklari matnda:axborotning aniqlik darajasini belgilaydi.

Muallifning pozitsiyasini ko'rsatadi.

O'quvchi yoki tinglovchiga ta'sir qilish strategiyasini shakllantiradi.

Bu esa uni Pragmatika va Diskurs tahlili bilan bevosita bog'laydi.

Gumon kategoriyasi kognitiv mexanizm sifatida ham muhimdir. Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan qaralganda, gumon inson tafakkurida mavjud bilimlar,

² Nurmonov A. – O'zbek tilshunosligi nazariyasi. Toshkent: Fan, 2013.

tajriba va ehtimollik modellariga asoslangan holda shakllanadi. Bu jarayonda inson mavjud ma'lumotlarni tahlil qiladi. Yetishmayotgan qismlarni taxmin bilan to'ldiradi. ehtimoliy xulosa chiqaradi.

Demak, gumon — bu bilim yetishmovchiligini kompensatsiya qiluvchi tafakkur vositasidir.

Gumon kategoriyasi gradatsion xususiyatga ega. Ya'ni u qat'iy ikki qutbli (bor/yo'q) hodisa emas, balki turli darajalarda namoyon bo'ladi. Til birliklari orqali bu darajalar aniq ifodalanadi: past ehtimollik (balki, ehtimol) o'rtacha ehtimollik (shekilli, chamasi) yuqori ehtimollik (bo'lsa kerak, -dir)

Bu gradatsiya nutqda aniqlik va noaniqlik o'rtasidagi o'tish holatlarini ko'rsatadi.

Gumonning kommunikativ-strategik ahamiyati ham muhimdir. Nutqda gumon shakllaridan foydalanish:

kategorik hukmni yumshatadi bahsli vaziyatlarda neytrallikni ta'minlaydi suhbatdoshga nisbatan hurmat va ehtiyotkorlikni ifodalaydi³.

Bu holat ayniqsa rasmiy va ilmiy uslubda keng qo'llanadi. Ilmiy matnlarda "ehtimol", "taxmin qilish mumkinki", "ko'rinadiki" kabi birliklar muallifning xulosalarini mutlaq haqiqat sifatida emas, balki ilmiy ehtimol sifatida taqdim etishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, gumon kategoriyasi funksional uslublar kesimida ham farqlanadi:

Badiiy uslubda — obrazlilik va ifodaviylikni kuchaytiradi ilmiy uslubda — ehtiyotkorlik va aniqlikni balanslaydi og'zaki nutqda — tabiiylik va spontanlikni ifodalaydi. Yana bir muhim jihat shundaki, gumon kategoriyasi ko'pincha modal so'zlar va modal konstruktsiyalar tizimi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular tilning alohida semantik maydonini tashkil etadi. Bu maydon "ishonch — gumon — inkor" kabi qarama-qarshi va o'tishli ma'nolar tizimidan iborat.

Gumon tilshunoslikda murakkab, ko'p qatlamli kategoriya bo'lib, u:

epistemik modallikning asosiy ko'rinishlaridan biri noaniqlik va ehtimollikni ifodalovchi semantik vosita nutqning pragmatik va diskursiv tashkil etuvchisi inson tafakkurining kognitiv mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois gumon kategoriyasini o'rganish til va tafakkur o'rtasidagi munosabatni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Tilshunoslikda gumon tushunchasi inson tafakkuri, nutqi va borliqni idrok etish jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab semantik-pragmatik kategoriya hisoblanadi. Gumon, avvalo, nutq egasining voqelik haqidagi bilim darajasi to'liq emasligi, ma'lumotning yetarli yoki aniq emasligi natijasida yuzaga keladigan noaniqlik, ehtimollik va taxminiylikni ifodalaydi. Shu bois gumon kategoriyasi nafaqat

³ Sayfullayeva R., Abduazizov A. va boshq. — Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: Universitet, 2007.

grammatik vositalar orqali, balki insonning subyektiv munosabati, nutq vaziyati va kontekst orqali ham namoyon bo'ladi⁴.

Gumon kategoriyasining muhim jihatlaridan biri uning lingvopragmatik xususiyatidir. Ya'ni gumon nutqda faqat grammatik shakl sifatida emas, balki muayyan vaziyatga bog'liq holda yuzaga chiqadi. Nutq egasi ma'lumotni yetarli bilmaganda yoki uni aniq ifodalashni istamagan holatda gumon shakllaridan foydalanadi. Shu sababli bir xil birlik turli vaziyatlarda turlicha ma'no kasb etishi mumkin. Masalan, "nimadir bo'ldi" iborasi oddiy noma'lumlikni bildirsa, "qandaydir g'alati narsa bo'ldi" ifodasi kuchaytirilgan gumon va hatto shubha ma'nosini anglatadi.

XULOSA

Ushbu mavzu doirasida gumon tushunchasi, uning mohiyati, modal ma'nolar tizimidagi o'rni hamda gumon va ehtimollik o'rtasidagi farqlar keng tahlil qilindi. O'rganilgan masalalar shuni ko'rsatadiki, gumon tilning muhim semantik-pragmatik hodisalaridan biri bo'lib, u so'zlovchining voqelikka nisbatan aniq tasdiq bermasdan, taxmin, shubha yoki noaniqlik asosida munosabat bildirishini ifodalaydi. Gumon ko'pincha real axborot yetarli bo'lmagan, dalillar to'liq bo'lmagan yoki so'zlovchi ma'lumotning ishonchliligiga to'liq amin bo'lmagan holatlarda yuzaga chiqadi. Shu jihatdan u inson tafakkuridagi noaniqlik va taxminiy fikrlash jarayonining til orqali ifodalanishidir.

Modal ma'nolar tizimida gumon alohida o'rin egallaydi. Modal ma'nolar umuman olganda so'zlovchining xabarga nisbatan munosabatini — ishonch, shubha, istak, majburiyat, imkoniyat kabi turli semantik munosabatlarni ifodalaydi. Gumon esa aynan noaniqlik, taxmin va ehtimoliylilikni bildiruvchi modal ma'no sifatida ajralib turadi. U tilning grammatik va leksik vositalari orqali ifodalanadi: modal so'zlar (ehtimol, shekilli, balki), yuklamalar, kirish so'zlar va intonatsion vositalar gumonni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Bu esa nutqning kommunikativ maqsadini yanada aniq va ta'sirchan qilishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mahmudov N. – Til va nutq. Toshkent: Fan, 2009.
2. Nurmonov A. – O'zbek tilshunosligi nazariyasi. Toshkent: Fan, 2013.
3. Sayfullayeva R., Abduazizov A. va boshq. – Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: Universitet, 2007.
4. Vinogradov V. V. – Русский язык. Грамматическое учение о слове. Москва: Nauka, 1986.

⁴ Vinogradov V. V. – Русский язык. Грамматическое учение о слове. Москва: Nauka, 1986.